

Eduard Urbánek již není mezi námi

Ačkoli jsme v posledních měsících s obavami sledovali zhoršující se zdravotní stav doc. PhDr. Eduarda Urbánka, CSc., jeho smrt, jež nastala v neděli 13. září 1998, krátce poté, co dovršil 67. rok svého života (nar. 16. 8. 1931 v Předíně na Třebíčsku), námi – jeho dlouhodobými přáteli a spolupracovníky – hluboce otřásla. Se zármutkem a bolestí jsme museli vzít na vědomí nemilosrdnou skutečnost, že se navždy ukončila životní dráha člověka, který se mimořádně zasloužil o rozvoj naší sociologie v posledních více než třiceti letech, že ho přestaneme vídat jako aktivního účastníka a diskutéra na významných sociologických shromážděních, že si už nikdy nepřečteme žádnou jeho novou knihu ani stať a hlavně, že nám budou chybět jeho rozsáhlé znalosti, díky nimž byl každý rozhovor s ním na odborné téma nesmírně obohacujícím intelektuálním zážitkem.

Podobně jako osudy většiny těch, kdož se u nás ve druhé polovině 20. století profesionálně věnovali sociologii, nepostrádal ani život doc. Urbánka různé komplikace a někdy i dramatické momenty.

E. Urbánek se nikdy netajil tím, že pochází z prosté vesnické rodiny, spíše na to byl oprávněně hrdý, neboť právě z ní si odnesl pozitivní vlastnosti, které byly známy každému, kdo s ním přišel do bližšího styku. Zejména pod vlivem matky to byla láska ke vzdělání a touha neustále rozšiřovat a obohacovat své vědomosti, pod vlivem jednoho ze strýců – truhláře, obecního kronikáře a vesnického písmáka, od něhož už v dětství obdržel truhlu knih a časopisů – pak přímo vášeň k četbě. Rodina i širší společenské prostředí, v němž vyrůstal, v něm vypěstovaly rovněž silné sociální citění.

Již během studia na obchodní akademii tíhl E. Urbánek stále více k četbě knih zabývajících se společenskou, zejména historickou problematikou. Přesto jako nelehkými životními podmínkami poučený a reálně uvažující mladík se zprvu nerozhodl pro studium, které by přímo odpovídalo tomuto zájmu, ale přihlásil se na Vysokou školu obchodní. Na ni byl přijat, ta však byla mezitím zrušena, a tak se ocitl na nově zřízené Vysoké škole politických a hospodářských věd. Ani ta ale neměla dlouhého trvání, byla reorganizována a část jejích posluchačů přešla na Filozofickou fakultu UK, kde také E. Urbánek roku 1954 své studium ukončil. Již v prvních měsících studia na VŠPHV se jeho zájem jednoznačně vyhranil, takže na FF UK končil jako absolvent oboru filozofie. Mezi jeho učitele patřily tak vynikající osobnosti, jako byli historikové J. Macek a F. Kavka a filozofové L. Svoboda, J. Popelová-Otáhalová, M. Machovec a I. Sviták. Někteří z nich se později na FF UK stali jeho kolegy a přáteli. Během studia dosahoval E. Urbánek vynikajících výsledků. To mu umožnilo, aby se ještě před absolvováním fakulty podílel na výuce nižších ročníků, což se tehdy ve výjimečných případech připouštělo.

Důležitou etapou v Urbánkově vývoji byla jeho vědecká aspirantura v letech 1954–1957 na Moskevské státní univerzitě. Setkání s drsnou realitou každodenního života v tehdejším Sovětském svazu, tak odlišnou od toho, jak byla líčena oficiální propagandou u nás, jej nutně vedlo k zamyšlení nad osudy socialismu v této vnitřně neslýchaně rozporné zemi, nad vztahem Marxovy teorie a jejího uskutečňování i nad posláním levicového intelektuála, hlásícího se k socialistickým idejím, za této situace. Všechny tyto úvahy a otázky se pro E. Urbánka staly ještě naléhavějšími v souvislosti s atmosférou a důsledky XX. sjezdu KSSS, které mohl v Moskvě bezprostředně sledovat. Zdá se, že od této doby

se datuje Urbánkův skepticismus a hluboká kritičnost k jakémukoli jednostrannému, černobílému pohledu na sociální skutečnost, a to lhostejno, zda se zaštiťuje levicovou, nebo pravicovou ideologií, hlásanými jako jediný možný pohled na svět. Často jsem od něho slyšel výrok, že ve vědě i v politice vedou k největším chybám a omylům právě jakékoli simplifikující přístupy ignorující nekonečnou složitost sociální reality.

Bylo by však omylem domnívat se, že svůj studijní pobyt v SSSR považoval z hlediska odborného růstu za zbytečný a celkově za promarněný čas. Je sice pravda, že se zde i na akademické půdě setkával mnohdy s neslýchanou ignorancí a při vyřizování studijních záležitostí s projevy neuvěřitelného byrokratismu. Některých učitelů si však velice vážil, protože to byli lidé kultivovaní s hlubokými znalostmi tematiky, kterou přednášeli, tedy nikoli samí tupí dogmatici. Co však oceňoval jako největší přínos svého pobytu, byla možnost studovat ve velmi dobře vybavené Velké moskevské knihovně, kde se seznámil mj. s díly G. Simmela, K. Mannheima, ale i Trockého. Z Moskvy si odnesl také výbornou znalost děl K. Marxe, B. Engelse i dalších představitelů marxistického myšlení, jejichž některé práce u nás v knihovnách dostupné nebyly. Tento zájem o dějiny marxismu E. Urbánka nikdy neopustil a lze o něm napsat, že v našich podmínkách patřil v této oblasti k nejlepším znalcům.

Po úspěšném obhájení kandidátské práce působil E. Urbánek jako odborný asistent na katedře filozofie FF UK. Jeho hlavní badatelský zájem se v této době soustředil na problematiku struktury a dynamiky třídní společnosti. Ta se také stala tématem jeho habilitační práce, na jejímž základě byl roku 1965 jmenován docentem filozofie.

Rok 1965 byl jedním z nejvýznamnějších mezníků v Urbánkově vědeckém a pedagogickém životě ještě z jednoho důvodu: „upsal“ se v něm sociologii, což výrazně ovlivnilo jeho osudy odborné, ale v jistém smyslu i osobní. Souviselo to samozřejmě úzce s obnovou a institucionalizací sociologie jako vědecké disciplíny a studijního oboru v naší republice. Zatímco v Brně a v Bratislavě probíhaly přípravné práce související se založením kateder sociologie poměrně velmi rychle, situace na FF UK byla složitější. Existovalo zde sice od roku 1964 při katedře filozofie oddělení sociologie, ale nikdo z jeho tří členů nebyl profesor ani docent, což založení katedry znemožňovalo. Členové oddělení se obrátili na několik možných kandidátů na funkci vedoucího katedry, ale nikdo z nich neměl chuť ani odvahu vzít na sebe břemeno budování zcela nového pracoviště prakticky z ničeho a to ještě k tomu co nejrychleji, protože s výukou bylo nutné začít od školního roku 1965/66. V situaci, která se zdála být neřešitelnou, se členové oddělení posléze obrátili na doc. Urbánka, jehož odborné zaměření bylo z mnoha hledisek sociologii blízké. Po určitém váhání se doc. Urbánek úkolu obnovit výuku sociologie ujal. Ta byla skutečně na začátku školního roku 1965/66 zahájena. K 1. 1. 1966 byla katedra sociologie oficiálně ustavena a doc. Urbánek jmenován jejím vedoucím. Tuto funkci vykonával necelých pět let a troufám si napsat, že to bylo patrně z profesionálního hlediska nejšťastnější období jeho života a zároveň i období, v němž stihl vykonat takřka neuvěřitelné množství organizační, pedagogické i vědecké práce.

Podařilo se mu na dobré úrovni personálně vybudovat pracoviště, které brzy získalo jak v rámci čs. sociologie, tak i v rámci fakulty respekt a uznání. Pod jeho vedením byly připraveny studijní plány, ve spolupráci s externisty probíhala úspěšně výuka, která měla jasnou koncepci, v níž vedle specializovaných sociologických disciplín a metod a technik sociologického výzkumu zaujímaly významné místo přednášky zaměřené na sociologickou teorii a dějiny sociologie. Katedra navázala bohaté a rozsáhlé kontakty se

zahraničními sociologickými pracovišti, zejména ve Švýcarsku, Holandsku a v západním Německu. Pod vedením doc. Urbánka se uskutečnily i výměnné studentské zájezdy do těchto zemí. Pro samého doc. Urbánka byla patrně po této stránce nejvýznamnější setkání s prof. P. L. Bergerem, která se přeměnila v jejich celoživotní přátelské vztahy. Obdivuhodná byla rychlost, s níž se v těchto letech E. Urbánek dokázal orientovat ve světové sociologické literatuře, jež u nás byla po dlouhá léta až na nepatrné výjimky nedostupná. Umožnily mu to jeho skvělé jazykové znalosti (byl schopen číst v angličtině, němčině, francouzštině, ruštině i polštině) a samozřejmě mimořádná pracovitost. V této době přeložil proslulou Bergerovu práci *Pozvání do sociologie*. Výsledkem vlastní vědecké činnosti E. Urbánka byla jeho doktorská disertace *Role, masky, charaktery*, kterou koncem 60. let předložil k obhajobě. Nelze zapomenout ani na jeho aktivní působení v Čs. sociologické společnosti, v Sociologickém časopise a ve vědecké radě FF UK.

Podobně jako to postihlo velkou část našich čelných sociologů, byla i slibně se rozvíjející Urbánkova profesionální kariéra zásadním způsobem přerušena s počátkem tzv. normalizace. Po zrušení členství v KSČ následovalo jeho odvolání z funkce vedoucího katedry, ze všech funkcí na fakultě i v sociologické obci. Doktorskou práci, která již byla třemi oponenty kladně posouzena, nesměl obhajovat. Po určitou dobu měl zákaz pedagogicky působit a posléze byl přeřazen z kategorie pedagogických do kategorie vědeckých pracovníků. Jako vyškrtnutý člen KSČ byl na tzv. nomenklaturní katedře nepřetržitě existenčně ohrožen. Zdá se mi – a nelze se tomu divit –, že tato situace zanechala na jeho psychice, postojích i chování trvalé stopy.

Jisté satisfakce se mu dostalo až se změnou režimu. Krátce po listopadu 1989 byl na návrh členů katedry jmenován jejím vedoucím a brzy poté – jak bylo tehdy zvykem – jím byl studenty i učiteli katedry zvolen. Tato funkce mu však na rozdíl od období před dvaceti lety mnoho radosti nepřinesla. Personální problémy katedry, jejichž základ byl dán dědictvím minulosti, přiváděly doc. Urbánka do velmi obtížně řešitelných situací. Byl vystaven různým, často protichůdným tlakům, a právě tyto okolnosti byly patrně jednou z příčin jeho zhoršeného zdravotního stavu, který musel být řešen hospitalizací. Nakonec byla katedra v květnu 1990 rozpuštěna, byla založena katedra nová a místa na ní byla v podzimních měsících školního roku 1990/91 obsazena konkursem, do něhož se musel přihlásit i doc. Urbánek. Jeho právo na to vést katedru bylo některými fakultními i mimo-fakultními činiteli zpochybněno a tato funkce byla nabídnuta dvěma jiným členům katedry. Po jejich odmítnutí a na základě jednomyslného přání celé katedry ji vedl i nadále, a to do roku 1991.

Úplné rehabilitace vědecko-pedagogické se však doc. Urbánek nedočkal. Přes četné sliby nebyl jmenován profesorem a ani obhajoba znovu podané a kladně posouzené doktorské disertace (tentokrát ovšem s jiným tématem) mu nebyla umožněna, a to podobně jako před dvaceti lety nikoli z důvodů odborných. V očích objektivně uvažujících kolegů a zejména v očích studentů byl však E. Urbánek díky svým vědeckým i pedagogickým kvalitám fakticky profesorem už dávno, i když se mu tohoto titulu formálně nedostalo.

Publikační činnost E. Urbánka je neobyčejně rozsáhlá. Obsahuje stovky statí, recenzí i populárních článků, řadu skript a téměř desítku knih. Zprvu byly jeho knižní publikace zaměřeny především na problematiku marxistické filozofie a sociální teorie, zejména na otázky struktury a dynamiky třídní společnosti, později, když už se věnoval hlavně sociologickým tématům, na analýzu současné světové sociologie a na problémy

životního prostředí. Sám považoval – zřejmě oprávněně – za svá hlavní díla knihu *Marxismus v konfrontaci s buržoazní koncepcí sociální role. Role, masky, charaktery* z roku 1981 a práci *Kritika fenomenologické sociologie* z roku 1989. Obě práce – přes dobou vynucené názvy – byly cenné hlavně tím, že originálně a systematicky seznamovaly naši sociologickou veřejnost s tematikou ve světové sociologii živou, frekventovanou a u nás téměř nezpracovanou.

V této souvislosti se nelze nezmínit o vztahu doc. Urbánka k dílu Karla Marxe, na něž se ve svých pracích často odvolával a jehož některé složky analyzoval a interpretoval. Předně je třeba poznamenat, že toto dílo, na rozdíl od mnoha konjunkturálních „marxistů“ starého režimu i na rozdíl od většiny jeho dnešních stejně konjunkturálních kritiků, dokonale znal. Marxe oprávněně považoval za klasika sociologického myšlení, který – jako ostatní myslitelé tohoto jména – působí některými stránkami svého díla trvale inspirativně. V opozici k simplifikátorům různého ideologického zabarvení vždy přistupoval k Marxovým názorům historicky a nezapomínal, že Marxovy konkrétní analýzy úzce souvisejí s dobou, v níž Marx žil. Zejména z práce *Role, masky, charaktery*, ale i z jiných Urbánkových studií je zřejmé, že jeho interpretace Marxových idejí byla jedním z mála možných postupů, jak i v oficiálně povolených publikacích kritizovat stávající poměry. Názor, že Marx patří k největším sociálním myslitelům v celých lidských dějinách, oportunisticky nezměnil ani po listopadu 1989.

Stručnou zmínku zaslouží i Urbánkova činnost překladatelská, jejímž výsledkem bylo několik knih přeložených z ruštiny, němčiny a angličtiny. Ne vždy však mohl doc. Urbánek v minulém režimu ze známých důvodů překládat pod svým jménem. Z hlediska vlivu a významu byl zřejmě nejdůležitější již zmíněný překlad knihy P. L. Bergera *Pozvání do sociologie*. I ten měl ale své dobově charakteristické osudy. Byl odevzdán do nakladatelství Mladá fronta v roce 1969, ale vzhledem ke změně politickým podmínkám již nemohl vyjít. Krátce před svým rozpuštěním jej doslova na poslední chvíli stačila jako skripta na jaře 1969 vydat katedra sociologie Vojenské politické akademie v Praze, ovšem bez uvedení jména překladatele. Knižního vydání se práce dočkala až roku 1991.

Jakkoli všechny výše zmíněné aktivity E. Urbánka byly důležité a obdivuhodné, za nejcennější si dovoluji považovat jeho práci pedagogickou. Doc. Urbánek jako nejvýznamnější a vůdčí osobnost katedry sociologie na FF UK se rozhodujícím způsobem podílel na výchově a profilaci stovek studentů a desítek aspirantů, vedl a oponoval velké množství jejich diplomových i kandidátských prací. Byl učitelem oblíbeným a váženým především díky svým rozsáhlým znalostem, díky zápalu, s nímž přednášel, i díky tomu, že z něj v každém okamžiku přímo vyzařovalo jeho hluboké zaujetí oborem a ztotožnění se s ním. Neznám jiné vlastnosti pedagoga, které by mohly na studenty působit výrazněji. Mnozí z žáků doc. Urbánka dnes zaujímají významná místa ve veřejném i vědeckém životě a někteří se úspěšně uplatnili i na zahraničních vysokých školách. Při různých příležitostech jsme mohli být mnohokrát svědky, jak rádi se naši absolventi k doc. Urbánkovi hlásili a s jakou vděčností vzpomínali na jeho pedagogické působení. Bylo vždy dobře patrné, že jde o něco více než o povinnou úctu bývalých studentů ke svému učiteli. Jsem přesvědčen, že právě díky zejména tomu, čemu své studenty za čtyřicet let pedagogického působení naučil, i díky vzpomínkám, které jsou v jejich myslích s jeho osobností spjaty, nebude doc. Urbánek ještě dlouho v naší sociologii zapomenut.

Jan Sedláček